

KƏNDLƏRİN TURİZM POTENSİALI VƏ İRAN İSLAM RESPUBLİKASINDA ONDAN İSTİFADƏNİN İSTİQAMƏTLƏRİ

Z.N.Eminov, H.M.Zendedel

*Azərbaycan MEA H.Ə. Əliyev adına Coğrafiya İnstitutu
AZ1143, Bakı, H.Cavid prosp., 31*

Turizmin tərkibində mühüm yer tutan kənd turizminin inkişafı üçün İranda kifayət qədər təbii-coğrafi potensial vardır. Onlara Ərdəbil, Qərbi və Şərqi Azərbaycan ostanlarında yerləşən dağlar, mağaralar, dərələr, qoruqlar daxildir. Ostanlarda kənd məntəqələrinə yaxın yerləşən şalalələr, mineral bulaqlar, müalicə pəlçıqları, isti sular, göllərdən turizm təsərrüfatında istifadə edilməsi əhalinin iş yerləri ilə təminatı üçün vacibdir.

Mədəni-tarixi və memarlıq abidələri olan məscidlər, qalalar, qədim tarixə malik olan görməli yerlər, qayaüstü təsvirlər turizm cəhətdən əhəmiyyətlidir. Lakin hələlik İranda kənd məntəqələrində olan turizm potensialından zəif istifadə edilir. Məqalədə İranda kənd turizminin inkişaf istiqamətləri, bu sahədə olan problemlər və onların aradan qaldırılması yolları təhlil olunur.

Tədqiqatın aktuallığı və məqsədi. Kənd məskunlaşmasının üstün olduğu regionlarda ətraf mühit insanlar tərəfindən nisbətən az dəyişdirilmişdir. Ona görə bu ərazilərin təbii, iqtisadi, sosial-mədəni, demoqrafik potensialından əhalinin istirahətinin təşkili üçün istifadə edilməsi imkanları böyükdür. Kəndlərin sosial-iqtisadi inkişafında, məntəqələr arasında əlaqələrin genişlənməsində, infrastruktur şəbəkəsinin yaradılmasında və regionların inkişafında onların rolunun artırılması vacibdir. Kənd məskunlaşmasının qorunan təbii mühiti, təbiətin özünübərpa sisteminin təmin edilməsi bu ərazilərdən turizm sənayesinin inkişafında istifadə olunması imkanlarını genişləndirir. Ona görə hazırda bir çox ölkələrdə yaradılmış xidmət sahələri və əlverişli təbii şərait kənd yerlərinə getdikcə daha çox turist cəlb edir.

Kənd turizminin inkişafı kəndlərin sosial-iqtisadi yüksəlişində, əhalinin iş yerləri ilə təminatında, ərazilərin təbii-iqtisadi potensialından səmərəli istifadə edilməsində əhəmiyyətli rol oynaya bilər. Kənd turizminin inkişaf etdirilməsində məqsəd regionlarda təbii-coğrafi, sosial-iqtisadi və demoqrafik potensialdan, mədəni-tarixi abidələrdən istifadə edilməsi ilə yanaşı, əhalinin istirahəti və sağlamlığının bərpasının təşkili, turizm sənayesində kəndlərin rolunun yüksəldilməsi, bununla əlaqədar xarici turistlərin regionlara cəlb edilməsi və bu sahədən əldə edilən gəlirlərin artırılmasıdır.

İşin məzmunu. Kənd turizminin növləri və inkişaf potensialı genişdir. Bu sahə mədəniyyətin təbliğinə, qorunmasına və inkişafına şərait

yaradan fəaliyyət növlərindən biridir. Müxtəlif ölkələrdə kənd turizminin inkişafı üçün xüsusi proqramlar hazırlanmışdır. Bu proqramlarda ətraf mühit və sosial-mədəni abidələrlə tanışlıq, həmçinin gəlirlərin əldə edilməsi, kəndlərdə yaşayan əhali üçün əlverişli həyat şəraitinin yaradılması nəzərdə tutulmuşdur.

Turizm təsərrüfatının inkişafında kənd turizminin rolunun artırılması, bu sahənin davamlı fəaliyyətinin təmin edilməsi məqsədilə Beynəlxalq Turizm Təşkilatı (BTT) prinsiplər müəyyən etmişdir (Beynəlxalq Turizm..., 2005):

– Kənd turizminin təşkili və perspektiv inkişaf proqramları müxtəlif dövlət orqanlarının, özəl sektorun və ayrı-ayrı şəxslərin birgə iştirakı və qarşılıqlı əməkdaşlığı, onların iqtisadi mənafehləri nəzərə alınmaqla hazırlanmalı, bu sahənin inkişafını təmin edən tədbirlər əlaqələndirilməlidir. Bu istiqamətdə hazırlanan proqramlar xalqların yaşadığı regionların davamlı inkişafı üçün strateji xarakter daşmalıdır. Hazırda ekoturizm sahəsi turizmin inkişaf etdiyi əksər tropik ölkələrdə, o cümlədən Malaziyada, Tailandda, Okeaniya, Mərkəzi Amerika və Karib hövzəsi ölkələrində geniş vüsət almışdır;

– Kənd turizminin mədəniyyət və ekologiya baxımından əhəmiyyəti çoxdur. Kəndlərin inkişafı, onların iqtisadi və sosial bazasının möhkəmləndirilməsi, əhalinin məşğulluğunun yüksəldilməsi sahəsində kənd turizminin üstünlükləri və imkanları genişdir. Turizm təsərrüfatının fəaliyyətlərinin başlıca iqtisadi əhəmiyyətindən biri kənd yerlərində daimi və ilboyu fəaliyyət göstə-

rən əlavə gəlir mənbəyinin yaradılmasından və kəndlərdə iş yerlərinin açılmasından ibarətdir. Nəticədə kənd yerlərində yoxsulluq səviyyəsi aşağı düşür, əhalinin rifah halı yüksəlir və şəhərlərə miqrasiyanın qarşısı müəyyən qədər alınır. Bu təsərrüfat sahəsinin fəaliyyəti ilə kənd əhalisi istehsal etdikləri məhsulların satışı üçün yeni bazarlar əldə edir.

Kənd turizminin digər üstün cəhətləri arasında kустar sənaye məhsullarının, əl işləri ilə hazırlanan məhsulların, yerli və ənənəvi yeməklərin, onların bişirilməsi üçün lazım olan ərzaq məhsullarının satışından əldə edilən gəlirləri də göstərmək olar. Həmçinin evlərin turistlərə kirayəsindən, turistlərin daşınmasından, bələdçilikdən, təbiətin mənzərəli yerlərinə və muzeylərə baxışdan, yerli vergi və rüsumlardan, ənənəvi mərasim və ayinlərin təşkilindən əldə edilən gəlirləri də qeyd etmək olar.

Bundan əlavə, kənd turizminin sosial inkişafın təmin edilməsində üstünlükləri də vardır. Bunlar dəmir və şose yollarının çəkilməsinə, müxtəlif təbii obyektlərə, mineral bulaqlara, mənzərəli yerlərə köməkçi xətlərin tikilməsinə kapital qoyuluşunu əhatə edir. Eyni zamanda, sosial xidmət obyektlərinin, mehmanxanaların, səhiyyə müəssisələrinin tikilməsi və onların göstərdiyi xidmətlərin səviyyəsinin yüksəldilməsi, rabitə, təbii qaz, işıq, istilik, su kimi infrastruktur qurğularının inşa edilməsi və müasir tələblər səviyyəsində qurulması, məktəblər və digər sosial mərkəzlərin yaradılması kənd turizminin inkişafı nəticəsində mümkün olur.

Turizm təsərrüfatının bu sahəsinin inkişafı prosesində yerli əhali turistlərə xidmət göstərmək üçün bütün imkanlardan istifadə edir. Belə ki, qədim adət-ənənələr, ayinlər, məişət qaydaları, unudulmuş və ya unudulmaqda olan bütün adətlər və mədəni-tarixi əhəmiyyəti olan mərkəzlər dirçəldilir, yada salınır, folklor sənəti nümunələri müxtəlif adlar altında turistlərə təqdim olunur, bayramlar, yarmarkalar, sərgilər təşkil olunur (Даргахов, Керимов, 2012).

Kənd turizminin üstünlüklərindən biri də mədəni əlaqələrin qurulması, məlumatların qorunması və mübadilə edilməsidir. Xalqlar tarixi inkişaf prosesində yaradılan mədəniyyəti qoruyub saxlayır, digər xalqların ona ziyanlı təsirinə imkan vermir. Kənd turizminin fəaliyyəti və onun inkişafı üçün istifadə edilən ərazilərin genişlənməsinin, onlarda yerləşən təbii-coğrafi və

mədəni-tarixi əhəmiyyəti olan turizm obyektlərinin artırılmasının kənd məskunlaşması zonalarının ekoloji mühitinin qorunub saxlanması və onların təbii tarazlığının bərpasında əhəmiyyətli rolu vardır.

Beynəlxalq Turizm Təşkilatı turizm təsərrüfatının, onun bir sahəsi olan kənd turizminin davamlı inkişafına nail olmaq məqsədi ilə kəndlərin yerli əhalisinin ekoloji biliklərinin artırılmasını tövsiyə edir. Turizm təsərrüfatında istifadə edilməsi cəhətdən əhəmiyyət kəsb edən təbii-coğrafi mənbələrin və obyektlərin qorunması, onlardan davamlı olaraq istifadə edilməsi kənd turizminin ekoloji üstünlüklərindən biridir (Beynəlxalq Turizm..., 2005)

Kənd turizminin fəaliyyəti zamanı turizm müəssisələrindən alınan vergilər, həmçinin şirkətlərin əldə etdiyi gəlirlərin bir hissəsi ətraf mühitin bərpasına və qorunub saxlanmasına sərf edilə bilər. Ən mühüm cəhətlərdən biri odur ki, kənd turizminin inkişafı sahəsində hazırlanmış proqramlar bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün istiqamətləndirici sənəd olmalıdır.

Müasir dövrdə ölkələr arasında inteqrasiyanın güclənməsi, qloballaşma prosesləri və kəndə doğru meylin güclənməsi şəraitində kənd turizminin əhəmiyyəti gündən-günə artır. Bu zaman kənd turizmi yerli əhalinin yaşadığı ərazilərin ekoloji tarazlığının qorunmasına xidmət etməli, xalqların bəşəri dəyərlərinə hörmət əsasında planlaşdırılmalı və idarə olunmalıdır. Kənd turizmindən əldə edilən gəlirlər yerli əhali və turizmin bu növünü inkişaf etdirən dövlət və özəl şirkətlər arasında ədalətli şəkildə bölünməlidir. Kənd turizminin imkanları, onlardan istifadə edilməsinin potensialı, bu sahənin fəaliyyətinin müasir vəziyyəti, əsas mərkəzləri, marşrutları, onun fəaliyyətinin mədəni-tarixi, ekoloji və insanların yaşayış mühitinə təsiri haqqında məlumatlar, tədqiqatlar və araşdırmaların nəticələri düzgün şəkildə qiymətləndirilməlidir (Budaqov, 1990).

Kənd turizminin inkişafı prosesində ətraf mühit haqqında təkliflər, sosial-iqtisadi planlar ətraflı şəkildə, turizmin müxtəlif növlərinin inkişafı nəzərə alınmaqla hazırlanmalıdır. Yerli əhalinin və turistlərin yararlanmış imkanlardan daha yaxşı istifadə etməsi üçün kənd turizminin inkişafının bütün istiqamətlərinə nəzarətin təşkil olunması zəruridir.

Kənd turizminin inkişafı zamanı istirahət və əyləncə mənbələrinin köməyi ilə hər bir re-

gionun sosial, iqtisadi və mədəni inkişafı təmin edilməli, yenidən qurulmalıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, kənd turizminin inkişafının bütün potensialından istifadə edilməsi və imkanlarının reallaşdırılması müvafiq elmi, texnoloji, mühəndis araşdırmalarının, iqtisadi planlarla birlikdə tələb olunan maliyyə vəsaitlərinin müəyyən edilməsini tələb edir. Bütün kəndlərdə kənd turizminin təşkil edilməsi ilə bağlı lazım olan araşdırmaların aparılması təmin olunmalıdır.

İran İR-də kənd turizminin inkişaf istiqamətləri. Ölkədə kənd turizmini bir neçə istiqamətdə inkişaf etdirmək olar. Turizmin bu sahələrinin inkişafı prosesində kənd məskunlaşması zonalarında yerləşən təbii-coğrafi, mədəni-tarixi, etno-demoqrafik obyektlərdən istifadə etmək, onları öyrənmək və təbliğ etmək olar. Bu mənada İran İR-də kənd turizminin aşağıdakı istiqamətləri mümkündür:

1. Təbii-coğrafi obyektlərə aid olan geoloji-geomorfoloji təbiət abidələrinin (dağlar, zirvələr, mağaralar, dağlararası çökəkliklər), hidroloji obyektlərin (çaylar, göllərin sahilləri, mineral bulaqlar, ovdanlar), landsaft elementlərinin (təbii mənzərələr, görməli yerlər) istifadə edilməsi əsasında turizm obyektlərinin yaradılması və onlara marşrutların müəyyən edilməsi vacibdir (Budaqov, 1990).

Şərqi Azərbaycan ostanının Təbriz nahiyəsində turizmin inkişafına xidmət edən geoloji-geomorfoloji obyektlər sırasına Səhənd, Sultan Səncər və Murovdağ, *Əhər nahiyəsində* Kəmtal və Qoşadağ, *Mərənd nahiyəsində* Mişov, *Miyana nahiyəsində* Bozquş zirvələrini aid etmək olar. Regiondakı təbiət abidələri sırasına *Təbriz nahiyəsində* daxil olan Səidabad kəndində İsgəndər mağarası və eyniadlı dərə, Badamdar kəndində Qədəmgah mağarası, Liqvan dərəsi, *Əhər nahiyəsində* daxil olan Qaraçəmən kəndində Ağbulaq mağarası, Kəleybər şəhəri ətrafında Peyğəm dərəsi, *Marağa ətrafında* Hampuil (Kəbutər) mağarası, Qoşayaş dərəsi, *Mərənd nahiyəsində* Dugican mağarası aiddir. *Culfa şəhəri* ətrafında Kəyaməki zirvəsi və onun ətrafında yaradılan qoruq mühüm turizm mərkəzləri kimi istifadə edilə bilər.

Ostanda kənd turizminə yararlı olan yaşayış məntəqələri olsa da, turizmə aid mehmanxanaların olmaması onun inkişafını ləngidir. Digər tərəfdən, bölgəyə gələn turistlərin kənd turizminə maraq göstərməməsi, mövcud abidələrin digər turizm növlərində istifadə olunması bu sahənin inkişafında əsas problemlərdir. Yalnız Kəleybər-

də mağaraların turizm üçün əlverişli vəziyyətə gətirilməsi buraya gələn turistlərin gecələməsinə imkan verir (Zendedel, 2000, 2007).

Qərbi Azərbaycan ostanına daxil olan *Urmiya şəhəri* ətrafında Daniyel, Qara Yaxtı və Fərhad mağaraları, *Təkab nahiyəsində* Təxti-Süleyman yaşayış massivində Qeybabad, Kəhl və Kərəftu mağaraları, Təkab şəhəri yaxınlığında kəhriz, *Salmas nahiyəsində* Qarnıyarıq dağının ətəyində eyniadlı mağara, *Maku nahiyəsində* Mirdavud, *Mahabad nahiyəsində* Böyük və Kiçik Burnik, Fəqarqa, Raqad, *Nəqdə şəhəri* ətrafında Zindan və Babahəsən mağaraları vardır. *Miyandoab nahiyəsində* Əyla və Zindan dağları arasında Əhmədabad çökəkliyi turizm mərkəzləri kimi marşrutlara daxil edilə bilər.

Təbii-coğrafi obyektlərdən istifadə edilməsi əsasında kənd turizminin xüsusi forması kimi ekoturizm mərkəzlərindən istifadə edilməsi vacibdir. Belə mərkəzlərə *Mərənd nahiyəsində* alma bağları, Kişkəsra tarlaları, Urmiya şəhərinin ətrafında Milli Park, Urmiya gölünün ətrafı, onun mərkəzində olan adalar (Şah, Kəbudan, Arzu, Əspir adası), *Maku nahiyəsində*, Araz çayı sahillərində yaradılan Mərakən və Ağgül qoruqları, Poldəşt məntəqəsində Ağgül ov əraziləri aiddir (Zendedel, 2000).

Qərbi Azərbaycan ostanında mövcud təbii-antropogen ehtiyatların zənginliyi və onların əsasən kənd yaşayış məntəqələrində yayılması kənd turizminin inkişafına təkan verən amillərdən sayılır. Ostana gələn turistlərin əsasən təbiət və tarixi irslə bağlı abidələrlə maraqlanması onların bir hissəsinin kənd turizminə yönəldilməsinə imkan verir.

2. Tarixi-mədəni və arxitektura əhəmiyyətinə malik olan obyektlərin təbliği və turizm təsərrüfatında istifadə edilməsi əsasında marşrutların müəyyən edilməsi zəruridir. Dini və qədim sitayiş-ziyarətqah abidələrinə məscidlər, atəşgahlar, qədim tarixə malik, daşdan yonulmuş qəbirüstü abidələr, kilsələr və başqalarını aid etmək olar. Regionda olan yaşayış məntəqələrində tarixi əhəmiyyət daşıyan, yeraltı abidələr kimi qiymətləndirilən və milli sərvət hesab olunan qədim məskənlər həm də turizm üçün mühüm potensial hesab edilir.

Şərqi Azərbaycan ostanında yerləşən Əcəbşir qəsəbəsi yaxınlığında Zəhhak, *Sərab nahiyəsinin* Şiran kəndində Ayı, Sərab şəhərinin şimalında Cuq, Culfa şəhərinin yaxınlığın-

da, Kəyaməki dağında Kəyaməki qalası, *Miyana nahiyəsində* Qızlar qalası, *Həştrud nahiyəsində* Zəhhak qalası qorunub saxlanılır. Kəleybər nahiyəsində (Babək, Pəştü, Peyğam, Novdü, Qəhqəhə) tarixi əhəmiyyəti olan çoxsaylı qalalar vardır (4-cü şəkil).

Qərbi Azərbaycan ostanına daxil olan *Maku nahiyəsində* Qara qala, *Miyandoab nahiyəsinin* Milan kəndi yaxınlığında Bəxtək qalası, Urmiya şəhərindən qərbdə İsmayıl Ağa qalası, nahiyənin Barduk kəndi yaxınlığında Barduk, Du Dom və Bəxşi qalaları, *Təkab nahiyəsində* Təxti-Süleyman qalası mühüm tarixi əhəmiyyət kəsb edir (2-ci şəkil). *Xoy nahiyəsinin* Qara Ziyaəddin kəndi yaxınlığında Bəstam və Belvərabad qalaları, *Salmas nahiyəsində* Gurçin qalası, Ərdəbil ostanının Parsabad şəhəri yaxınlığında yerləşən Oltan kəndində Oltan qalası, *Meşginşəhr nahiyəsinin* Qaraqaya kəndi yaxınlığındakı Ağca qala turizm təsərrüfatında istifadə edilə bilər.

Sərab nahiyəsinin İmamçay kəndi yaxınlığında eyni formada İmamçay tarixi-arxeoloji təpələr, “Qırx qızın qaldırdığı daşlar” adlanan

abidələr kompleksi yerləşir. **Qərbi Azərbaycan ostanına** aid olan *Salmas nahiyəsində* Xan taxtı abidələr kompleksi, *Nəqdə nahiyəsində*, Urmiya gölünün cənub-qərbində Kəlişin kitabələri, onun inzibati mərkəzinin şimal-şərqində Həsənli adlanan qədim təpəlik göz oxşayır.

Araz çayının üzərində salınmış Xudafərin körpüsü Azərbaycan tarixində mühüm əhəmiyyəti olan abidələr sırasına daxildir. Onlar regionda turizmin inkişafına əhəmiyyətli təsir göstərə bilən obyektlərdir. *Kəleybər nahiyəsinin* Hurand qəsəbəsində tarixi əhəmiyyətli Qəbul dərəsi, “Əjdaha daşı” adlanan ərəzilərdə tarixi əhəmiyyət kəsb edən təpələr yüksəlir. Miyana şəhərindən 20 kilometr cənub-şərqə doğru Qız körpüsü qorunur. *Maku nahiyəsində* Beş bulaq körpüsü, *Mahabad nahiyəsində*, Əndərqaş kəndinin ərazisində Manna şəhərinin xarabalıqları yerləşir. *Ərdəbil nahiyəsində* Süleyman, Kəlxorən kəndi yaxınlığında eyniadlı körpü, Balıqlı çayı üzərində Qarasu, Seyidabad və Yaqubiyə körpüləri, Nir çayının üzərində eyniadlı körpü, Ərdəbil ətrafında İbrahimabad və Daşkəsən körpüləri tikilmişdir.

1-ci şəkil. Şahsevən qəbiləsi Savalan dağı ətəklərindəki yaylaqda

2-ci şəkil. Təkabda Təxti-Süleyman qalası

3-cü şəkil. Kəndovan kəndindən bir görünüş

4-cü şəkil. Kəleybər, Babək qalası

Sərab nahiyəsində ən qədim insanların yaşayış məskənləri və mədəniyyətinin izləri kimi Nəştəban, *Vərzqan nahiyəsinin* şərqində Sənqə-dəl qayaüstü yazıları qorunub saxlanılır. Qərbi Azərbaycan ostanına aid *Maku nahiyəsində* Rusa şəhəri ətrafında qayaüstü yazılar vardır.

Sərab nahiyəsinin Əsəq kəndində Əsəq, Camalabad kəndində Camalabad məscidi, Xanəgah kəndində Şeyx İshaq xanəgahı, *Miyana nahiyəsinin* Türk kəndində Türk məscidi tarixi əhəmiyyəti olan abidələr sırasına daxildir.

Qərbi Azərbaycan ostanına aid *Çaldıran nahiyəsində*, Çaldıran kəndi yaxınlığında Qara kilsə, Barun kəndində Zozor kilsəsi, Culfa şəhəri yaxınlığında Şamdərəsi kilsəsi vardır. Ərdəbil şəhəri yaxınlığında olan Əli Qapı kəndindəki Hacı Şeyx hamamı, Korayım kəndində Qara Şirvan təpəsi qorunur. Vinəd kəndindəki daş evlər tarixi-memarlıq cəhətdən maraqlıdır. Germi şəhərinin yaxınlığında yerləşən Şeyxlər kəndi ətrafında Xarman təpəsi vardır. Aslandüz şəhərinin cənub-qərb istiqamətində yerləşən Nadir təpəsinin turizm-rekreasiya əhəmiyyəti böyükdür (Zendedel, 2007a).

3. İqlim-balneoloji cəhətdən əlverişli olan yerlərdə, mineral bulaqlar, müalicə palçıqları, isti sular, şirin və şorsulu göllərin ətrafında müalicə mərkəzlərinin yaradılması mühüm vəzifələrdən biridir. **Şərqi Azərbaycan ostanına** aid olan *Təbriz nahiyəsində* Azərşəhr ətrafında Taptapan bulağı, Kəndovan kəndində Abmədən bulağı vardır. *Bənab nahiyəsinə* daxil olan Sərab şəhəri ətrafında (Allahaq, Abres), *Marağa şəhəri* ətrafında (Vərcu, Qoşayaş) bulaqlar, *Mərənd nahiyəsində* Sufiyan mədən bulağı mühüm turizm obyektləri kimi istifadə edilə bilər.

Qərbi Azərbaycan ostanında *Urmiya şəhərinin* ətrafında (Zənbil, Qinərcə, Həftabə), *Xoy nahiyəsində* (Vişliq, Eyvoğlu, “Beyləvar Şorbulaq”, Beyləvar kəndi ətrafında Zarean, Dəstə dəre, Nəvayi, Xan), *Salmas nahiyəsində* (Minas, Sadaqiyan) mineral bulaqlar, *Maku nahiyəsində* Şeqofti kəndi yaxınlığında eyniadlı mineral bulaq, “Süleyman zindanı” mineral bulağı, *Sərdəşt nahiyəsində* Girov bulağı vardır.

Ərazidə olan ovdanlar turizm təsərrüfatında əhəmiyyətli obyektlər sırasına daxildir. *Əhər nahiyəsində* (Yusifli, Dibsiz və Xarmalı), *Həşt-rud nahiyəsində* (Yanıq gülü, Bozcud, Quşa gülü, Zülbin gülü) ovdanları vardır. *Maku ətrafında* (Ağgül və Eşqabaq, Qarabulaq, Yarımqaşa, Sarı-

su, Ərəb Dizəc), *Miyandoab nahiyəsində* (Qara-gül və Yəsriabad), *Nəqdə nahiyəsinin* inzibati mərkəzi ətrafında Şeytan, Yadigarlı, Cuhudabad, Gərdəqiya və Həsənli ovdanları yerləşir və onların turizm əhəmiyyətini yüksəltmək lazımdır. Qeyd olunan yaşayış məntəqələrinin yaxınlığında turizm xidmət obyektlərinin olmaması turistlərin regiona cəlb edilməsinə imkan vermir.

Ərdəbil ostanı kənd turizminin inkişafına xidmət edən obyektlərin çox olduğu regionlardan biridir. Ostana daxil olan *Ərdəbil şəhəri* ətrafında Neur və Şorabil gölləri, Gəncgah, Molla Məhəmməd, Nuşar və Şor göl ovdanları vardır. Burada həmçinin Boşlu bulaq, Belədərə bulaqlar kompleksi, *Meşginşəhr nahiyəsinin* Lahrud kəndində Qotursu bulağı, Qinəcə və İlavənd bulaqları, *Xalxal* mineral bulağı səthə çıxır və mühüm turizm əhəmiyyətinə malikdir. Qeyd olunan müalicəvi suların yaxınlığında yerləşmə müəssisələrinin olması gələn turistlərə gecələməyə şərait yaradır.

Cənubi Azərbaycan ərazisindən axan çayların üzərində çoxlu sayda şalalələr vardır. Bu obyektlərin turizm təsərrüfatının inkişafında əhəmiyyəti böyükdür. Ona görə infrastruktur şəbəkəsinin yaradılması əsasında şalalələrin turizm obyektləri sırasına daxil edilməsi zəruridir. Regionda yerləşən *Culfa nahiyəsində* Xaraba Dəyirman, *Mərənd nahiyəsində* Mişov şalaləsi vardır. Bundan başqa, **Qərbi Azərbaycan ostanına** aid olan *Maku nahiyəsində* Cuq Qalası kəndi ətrafında Cuq Qalası şalaləsi, *Sərdəşt nahiyəsində* Səlməs şalaləsi mühüm təbii-hidroloji obyektlər sırasına daxildir. Savalan dağının ətəyində yerləşən Gurgur şalaləsi mənzərəli təbiəti ilə seçilir (Zendedel, 2005, 2007).

Regionun bir neçə kəndi ətrafında səthə çıxan isti su mənbələri müxtəlif xəstəliklərin müalicəsi üçün əhəmiyyətlidir. Onların bir çoxu hələlik yerli əhali tərəfindən istifadə olunur. Bu qrupa daxil olan obyektlərə *Maku ətrafında* Şutabad, Başkənd məntəqəsində isti su mənbələri, *Salmas nahiyəsində* İsti su mədəni aiddir. Bu kəndlərdə müvafiq turizm infrastrukturunu yaratmaqla turistləri cəlb etmək mümkündür.

4. Tarixi səxsiyyətlərin həyat və yaradıcılığını əks etdirən ev muzeyləri, yaşayış evləri, onlara məxsus məqbərələr mühüm mədəni-tarixi obyektlərdir. Bu obyektlərin turizm təsərrüfatına cəlb edilməsi onların qorunub saxlanması, həmin səxsiyyətlərin həyat və fəaliyyətinin öyrənilməsi

baxımından da əhəmiyyətlidir. Şərqi Azərbaycan ostanında kənd turizminin inkişafına xidmət edən obyektlər sırasına *Azərşəhr nahiyəsinin* Badamdar kəndində yerləşən Qədəmgah, Həris şəhərinin yaxınlığında, Xanımrud kəndində salınmış Hiq qəbirsitanlığı, *Meşginşəhr nahiyəsinin* Ənar kəndinin qədim qəbiristanlığı, Ərdəbil şəhərinə yaxın olan Şam Əsbi kəndində Qədim Şam Əsbi, Kəlxorən kəndində Qədim Kərcan qəbiristanlıqları qorunur. Kəlxorən kəndində Əmin Ələddin Cəbrailin məqbərəsi ucalır.

5. Davamlı olaraq inkişaf edən turizm təsərrüfatının, onun istifadə imkanlarının və buraya cəlb edilən ərazilərin genişlənməsi kənd rayonlarında turizmin inkişafını zəruri etmişdir. Belə yerlər arasında Şərqi Azərbaycan ostanında yerləşən Ağababa Fəramərzi və Uştəbin kəndlərini, Qərbi Azərbaycan ostanında Bəstam və Dərbənd kəndlərini göstərmək olar. Kənd əhalisinin kənd turizminin iqtisadi səmərəsi, imkanları və əhəmiyyəti haqqında məlumatının olması vacibdir. Ona görə bu qrup əhalinin kənd turizminin əhatə dairəsi, turizm təsərrüfatı və onunla bağlı fəaliyyət sahələri ilə tanış olmaları zəruri olan bir məsələdir. Yerli əhali aparılan təbliğat və verilən məlumatlardan istifadə edərək turizm fəaliyyətinə qoşulur, yerlərdə formalaşan təbii-coğrafi, iqtisadi-sosial, tarixi-mədəni imkanlardan istifadə edilməsi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərdə fəal iştirak edir.

6. Xalqların yaşayış tərzinin, həyat şəraitinin, məişətinin, adət-ənənələrinin, mərasimlərinin öyrənilməsi və təbliği istiqamətində işlərin aparılması, bu prosesə turistlərin cəlb edilməsi mühüm vəzifələrdir. Kənd məntəqələrinə səfərlərin təşkil edilməsi ilə şəhər əhalisinin kəndlərlə yaxından tanışlığı mümkün olur. Kəndlərdə uzun illər ərzində qorunub saxlanılan adətlərlə tanışlıq bu sahənin üstünlüklərinə aiddir. Şəbüstər şəhərinin 14 kilometrliyində yerləşən tarixi Sis kəndi regionun ən qədim yaşayış məskənlərindən biridir. Bu tipli məntəqələrin tarixinin öyrənilməsi lazımdır. *Təbriz nahiyəsində* Kəndovan kəndindəki qayalarda yaşayış evləri xüsusi maraqlıdır (2-ci şəkil).

7. Xüsusi formada turizm fəaliyyəti kimi köçəri xalqların yaşayış yerlərinə səfərlərinin təşkil edilməsi mümkündür (1-ci şəkil). Ölkənin mərkəzi rayonlarında indiyə qədər qalan köçərilərin həyat və məişət şəraiti ilə tanışlıq səfərlərini göstərmək olar. Bu səfərlər təbiətin özünəməxsus

yerləri, xalqların əsrlərdən bəri qorunub saxlanılan yaşayış tərzilə tanışlıq, təsərrüfat sahələrində yaşamaq və iştirak etmək məqsədi daşıyır. Köçəri tayfaların yaşadığı yerlərə turist səfərləri onların köçlərində iştirak etməyi, bu marşrutla getməyi, onların adətləri və mədəni irsləri ilə tanış olmağı, əhalinin məişətinin xüsusiyyətlərini, ənənəvi iqtisadi fəaliyyətini, incəsənətini və əl işlərini öyrənməyi, köçəri yurdlarını qurub orada yaşamağı əhatə edir. Belə imkanlar və səfər proqramları ekzotik turizm həvəskarları üçün xüsusi maraqlıdır. Turizmin bu formasında iştirak edənlərin sayı getdikcə artır.

8. Kənd turizminin formalarından biri turistlərin kənd təsərrüfatı məhsullarının becərilməsi ilə tanış olması və bu prosesdə iştirakıdır. Hazırda Asiya və Okeaniyanın bəzi ölkələrində geniş yayılmış kənd turizmi sahələrindən biri də turistlərin kənd təsərrüfatı məhsullarının becərilməsində iştirak etməsidir. Turizmin belə forması kənd turizminin bir növü olan aqroturizm də adlanır. Turistlər səfər dövründə tarlalara, əkin sahələrinə gedərək məhsulların əkilməsi, becərilməsi və yığılması proseslərində birbaşa iştirak edirlər. Bu işlər təcrübə qazanmaq, məhsul istehsalının sirlərini öyrənmək və ya asudə vaxt keçirmək məqsədi ilə icra edilir. Turistlər kənd evlərində yerli və ənənəvi məhsullardan hazırlanan yeməklərlə qidalanırlar. Eyni zamanda, səfər ərəfəsində turistlər festivallarda və başqa mədəni tədbirlərdə iştirak edə bilirlər. Turistlər balıq ovunda iştirak edib təbiətin qoynunda gəzə, mənzərəli və görməli yerləri ilə tanış ola bilirlər (Beynəlxalq Turizm..., 2006).

Çində və Yaponiyada “Bir kənd, bir məhsul” siyasətinə uyğun olaraq kənd turizmi və kənd təsərrüfatının inkişafı sahəsində mühüm nəticələr əldə edilmişdir. Bu ölkələrdə turistlərin cəlb edilməsi üçün kəndin əhalisi yalnız bir növ məhsulun istehsalı ilə məşğul olur. Turistlər səfər etməzdən əvvəl öz maraqlarını, səfər proqramlarını müəyyənləşdirir, çay, bambuk və ya başqa məhsullar yetişdirən kəndlərdən birinə səfər edirlər. Bu tipli səfərlərin məqsədi məhsulun becərilməsi, yığılması və satışı ilə tanış olmaq, bir kənddə qalmaq və istirahət etməkdən ibarətdir. Kəndlərdən bəzilərinə əhali yalnız çay istehsalı ilə məşğul olur, əkin sahələrində müasir çay muzeyləri təşkil edir, çay məhsullarının satışı üçün xüsusi mağazalar açırırlar. Bir çox kəndlərdə hətta turistlər üçün çay festivalları təşkil edilir və xeyli

qazanc götürülür. Bu təcrübədən İran İR-də də istifadə etmək olar (Beynəlxalq Turizm..., 2006).

İran İR-də kənd turizminin inkişafına mane olan amillər aşağıdakılardır:

– kənd yaşayış məntəqələrində turistlərə xidmət göstərən obyektlər şəbəkəsi zəifdir;

– kəndlərdə evlərin kirayə verilməməsi, gələn turistlərə müxtəlif xidmətlərin göstərilməməsi;

– kəndlərdə yerli və milli adət-ənənələrin üstünlüyü şəraitində evlərdə turistlərin saxlanması məhdudiyətlər olması, bunun turistlərin gəcələməsinə mane olması;

– təbii və antropogen turizm ehtiyatları ilə zəngin olan kənd yaşayış məntəqələrinə gedən yolların müasir tələblərdən geri qalması və aşağı texniki səviyyədə olması;

– ölkədə təbii turizm mərkəzlərinə getməyə üstünlük verən turistlərin maraqlarının kənd turizminə yönəldilməsi istiqamətində marketing və təbliğatların zəif aparılması;

– kənd turizmi mərkəzləri ilə bağlı reklam işlərinin zəif təşkili.

Beləliklə, turizm təsərrüfatının inkişafı üçün kənd turizminin imkanlarından da istifadə edilməsi zəruridir. Bu sahənin inkişafı turistlərə göstərilən xidmətlərin, bu sahədə istifadə edilən potensialın genişləndirilməsi ilə yanaşı, kəndlərin inkişafına da müsbət təsir göstərir.

ƏDƏBİYYAT

BEYNƏLXALQ TURİZM TƏŞKİLATININ Asiya və Okeaniya üzrə hesabatı. 2006. Tehran.

BEYNƏLXALQ TURİZM TƏŞKİLATININ hesabatı. 2005. Tehran.

BUDAQOV, B.Ə. 1990. Azərbaycanın təbiət abidələri. Bakı.

ZENDEDEL, H.M. 2000. Yüz maraqlı kənd. İrəngərdan nəşriyyatı. Tehran.

ZENDEDEL, H.M. 2005. İran səyahəti: ostanlar və rayonlar. İrəngərdan. Tehran.

ZENDEDEL, H.M. 2007. İranın turizmə yararlı kəndləri. I cild. Giriş hissəsi. Tehran.

ZENDEDEL, H.M. 2007. Kənd turizmi. I cild. Tehran.

ДАРГАХОВ, В.С., КЕРИМОВ, Р.Н. 2012. Сельский туризм: реализация, развития и возможности. Международная научная конференция. Болгария, София. 189-195.

Məqaləyə c.e.n. V.S.Dərgahov rəy vermişdir